

In memoriam

Spoštovani svojci, drage kolegice in kolegi,¹

ko sem se pripravljaj na ta govor, sem se spraševal, katero od Jasninih lastnosti postaviti v ospredje. Strokovna in osebnostna plat sta namreč enako pomembni, pravzaprav se dopolnjujeta. Vrstni red, ki sem ga ubral, ne želi dati prednosti ne eni ne drugi. V naših skupnih letih na inštitutu in tudi letih tesnega sodelovanja sem imel priložnost izkusiti različne plati Jasnine osebnosti. Vsaka je imela svoj čas, svoj značaj, svoj čar in tudi pomen. Jasna je bila direktorica, ki je zaupala mlademu zgodovinarju in mu dala priložnost za raziskovalno delo. Kasneje smo na inštitutu postali tesni sodelavci, tudi prijatelji. Skupaj z drugimi smo dvignili gospodarsko in socialno zgodovino v devetdesetih letih na višjo raven. Dokaz so številni zborniki in seveda *Slovenska novejša zgodovina*, kar je Jasna z dušo in srcem podpirala.

Z Jasno je bilo vedno dinamično, v skladu z njenim značajem. Pri njej sem bil deležen naklonjenosti in podpore, da sem lahko lažje uresničil množico svojih zamisli, da sem lahko razširil raziskovalno delo. Navsezadnje, da sem se podal tudi v mednarodni prostor. Njena podpora, ne samo na strokovnem področju, temveč tudi na osebni ravni, mi je veliko pomenila. Njene življenjske izkušnje in pogovori so mi olajšali marsikatero običajno ali zahtevno negotovost. S prijazno besedo mi je odgnala marsikateri strah ali spodbudila razumevanje za kakšno človeško slabost. Kdo pa jih navsezadnje nima. Čeprav je imela precej odločna stališča, pa se ni mogla upreti empatiji, ko je šlo zares. Hvaležen sem, da sem lahko izkusil tudi to plat Jasninega značaja.

Jasna se je rodila 3. avgusta 1945 v Slovenj Gradcu. Koroško poreklo jo je trajno zaznamovalo, čeprav je tam preživela le del svojega otroštva. Koroškega rodu ni nikoli zanikala. Nasprotno, celo poudarjala ga je, z vsemi značajskimi lastnostmi, ki naj bi, po njenem trdnem prepričanju, sodile zraven. Njena izobraževalna pot je bila tesno povezana z ljubljansko Filozofsko fakulteto. Tam je leta 1969 diplomirala iz zgodovine in sociologije, nato leta 1973 magistrirala in končno leta 1978 doktorirala na oddelku za zgodovino. Tam so ji podelili naziv znanstvene svetnice.

Takoj po diplomi se je zaposlila na tedanjem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja, kjer so jo usmerili na raziskovalno področje političnega in socialnega vidika razvoja delavskega gibanja pred prvo svetovno vojno. To je opredelilo njen raziskovalni interes in bibliografijo v naslednjem desetletju. V tem vsebinskem okviru je napisala svojo magistrsko nalogo o obrtniških in delavskih društvih v Ljubljani. Pri disertaciji je tematiko razširila na socialno in politično zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani do začetka devetdesetih let 19. stoletja. Z nekoliko časovnega zamika je disertacija leta 1983 prirejena izšla v samostojni knjižni izdaji pod naslovom »Čas vesolniga socialnega punta se bliža«, ki je avtorici prinesla širše priznanje z nagrado Kidričevega sklada.

1 Govor vodje programske skupine Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju na žalni seji Inštituta za novejšo zgodovino 2. oktobra 2018 v Ljubljani.

Kot zanimivost omenimo, da je v zaključku knjige dodala tudi izbor najpomembnejših virov o obravnavani tematiki. Tako je predstavila obe plati zgodovinarskega dela. In v tem pristopu je do današnjih dni, razen redkih izjem, ostala osamljena.

Bibliografija je do začetka osemdesetih let prevladujoče opredeljena s poudarki na zgodovini delavskega gibanja do prve svetovne vojne. Gre za razprave o njegovih začetkih in nadaljnjem razvoju ter o številčni množitvi delavstva kot posebnega družbenega sloja. Potem pa je nastopil prelom. Raziskovati delavsko gibanje izolirano od okolja, v katerem se je odvijalo, bi bilo povsem neproduktivno, saj bi zaradi svoje ne celovitosti imele vse značilnosti torza. Delavstvo kot posebna kategorija je bilo samo posledica drugih globokih gospodarskih procesov. Tega se je Jasna, pa tudi drugi kolegi na inštitutu, še kako zavedala. Zato je že v disertaciji gospodarskim okoliščinam oziroma gospodarskemu razvoju posvetila kar nekaj prostora. Takrat si prav gotovo ni mislila, da bo to v kasnejših desetletjih postalo njena temeljna raziskovalna preokupacija. A zgodilo se je natanko tako. Od osemdesetih let naprej je Jasna vedno bolj zapuščala okvire delavskega gibanja in končno o tem povsem nehala pisati. S preusmeritvijo so začele nastajati razprave o strukturnih spremembah v gospodarstvu in družbi z vidika razvoja ter populacijske in poklicne sestave v slovenskih deželah v času od druge polovice devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne.

V strokovnih revijah in na različnih znanstvenih prireditvah je nemalo pozornosti posvetila virom za gospodarsko zgodovino, njihovi strukturi, izpovedni moči in seveda tudi nahajališčem. Osrednji del njenega zanimanja je prišel do izraza v člankih in razpravah o populacijskem razvoju in socialnih strukturah v posameznih slovenskih predelih. Tako je poudarjala primere mest ali industrializiranih in urbaniziranih predelov Ljubljane, radovljiškega okraja in štajerskih statutarnih mest. Občasno se je dotikala tudi problemov kmetijstva. Zasedovala je konture odnosa slovenskih političnih sil do razvojnih dilem slovenskega podeželja, zlasti pri socialdemokratskem polu slovenskih političnih delitev. Vnemar ni pustila problematike razvoja neagrarnega sektorja, se pravi obravnave dinamike industrializacije slovenskih dežel in temu sledečih sprememb v družbeni in poklicni strukturi. Tu velja posebej poudariti natančne predstavitve razmer v slovenski Istri in v ljubljanski tobačni tovarni. Zlasti slednja obravnava je pomembna, ker nam na nazoren način predstavlja vpliv industrializacije na statusno spremembo položaja žensk kot ekonomsko neodvisnih oseb, kar je bilo za tedanje slovenske razmere velika novost. Žensko delo kot historično kategorijo je trdno vpisala v repertoar slovenskega zgodovinopisja. V omenjeni razpravi o delavkah tobačne tovarne je analizirala starostno strukturo, delovne položaje in dnevne migracije delavk. Z mojega stališča pa je bilo še bolj pomembno to, da je širila raziskovalno agendo z vprašanji tovarne kot socialnega, ne le ekonomskega prostora. Odprla je vprašanje delavk kot aktivnega subjekta industrijske organizacije dela na primeru stavke, ki je glede na odzive v javnosti sprožila vprašanje žensk kot političnega subjekta. Odprla je s tem povezana vprašanja imaginarija ženske, še posebej industrijske delavke, in posledično problematiko političnega diskurza o ženskah. Kot zadnje velja opozoriti, da je z vprašanjem ženskega dela povezana tudi metodološka inovacija v slovenskem

gospodarskem zgodovinopisju. Jasna je kot prva uporabila moč informacijske tehnologije za analizo časovno dolgih podatkovnih serij na primeru izpovedne moči kadrovske evidenc nekega industrijskega obrata.

Jasna je bila v začetni skupini kolegov, ki so vzpostavljali gospodarsko zgodovinopisje moderne dobe. Utemeljitev novega raziskovalnega področja ni bilo lahko delo. Zlasti ne v strokovnem okolju, ki gospodarskozgodovinskih vsebin ni videlo kot relevantnih in je veliko večji poudarek dajalo tradicionalnim raziskovalnim agendam. Prevladoval je poudarek na velikih zgodovinskih vsebinah, ki so imele tudi nacionalno ali selektivno politično afirmativen značaj. Fascinacija s centri politične moči ali nacionalnega gibanja je veljala znatno več. Da ne govorim o splošnem okolju, ki je bilo ideološko rigidno, redukcionistično in je vztrajalo na predpisanem vzorcu interpretacije. Tedanjega družbenega okolja ni zanimalo, kako so ljudje v preteklosti gospodarili in od česa so živeli. Ne, pričakovali so razprave o delavskem razredu, torej o posledicah, in ne o vzrokih. Gospodarska zgodovina pa je šla že po naravi svojega razvoja čez te vzorce. Množica gospodarskih subjektov kot sredobežni sistem je imela svoj koordinacijski mehanizem, centralizacije ni bilo, množice akterjev so ustvarjale različna podjetniška socialna omrežja in odnose. Gospodarska zgodovina ni ne premočrtna, še manj teleološka. Kot vsaka druga zvrst zgodovine ima svojo logiko; poti in cilje si določa vedno znova. Vse to je imelo in še vedno ima za posledico disperzivnost virov, disperzivnost izhodiščnih položajev, kar narekuje tudi interpretacijo. Odkritih političnih intervencij, ki bi usmerjale raziskovanje, kot je vedela povedati Jasna, niti ni bilo. Prioritete so bile razvidne iz vsebin, ki so prišle v financiranje. In to je bilo dovolj močno sporočilo in napotek.

Jasnino zavzemanje za gospodarsko zgodovino je bilo vztrajno in dolgoročno, leta je bila aktivna v gospodarski sekciji Zveze zgodovinskih društev. Že v nekaj letih po začetku mandata je okrepila skupino somišljenikov na inštitutu do te mere, da je lahko leta 1999 nastala prva in edina raziskovalna skupina za gospodarsko in socialno zgodovino v Sloveniji. Rezultati dela skupine so veliki, v 19 letih dela je nastalo 1300 bibliografskih enot iz socialne in gospodarske zgodovine, med temi enotami kar 33 monografij različnih tipov. Zgodovinopisju in javnosti se je odprla nova, večplastna plat preteklosti. Vsega tega ne bi bilo brez Jasnine podpore, tega rezultata pa je bila zelo vesela. Tudi ponosna, kot se je izrazila v enem od intervjujev.

V zadnjih letih je Jasna napisala nekaj razprav, v katerih je na pregleden način povzemala bistvene poudarke o modernizacijskih dosežkih slovenskega gospodarskega in socialnega razvoja pred vstopom v jugoslovansko državo. S temi sintetiziranimi spoznanji o dosežkih do prve svetovne vojne je želela olajšati ocenjevanje in razumevanje slovenskega gospodarskega položaja znotraj jugoslovanske države. Industrializacija kot dolgoročen proces, ki spreminja družbeno in gospodarsko strukturo, je vplivala tudi na razvoj storitvenega sektorja, ki se je moral prilagajati novim gospodarskim in družbenim razmerjem. Razvoj storitvenega sektorja, njegova vloga in pomen v tedanji gospodarski strukturi ter sama notranja členitev pa so bile vsebine, ki so jo najbolj zaposlovale pred upokojitvijo.

Ob odhodu v pokoj je Jasnino bibliografijo dopolnila še monografija *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo*, ki predstavlja temeljit povzetek njenega raziskovalnega dela na temo socialne in poklicne strukture v Sloveniji v kontekstu globokih gospodarskih sprememb od druge polovice devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne. Nedvomno si je Jasna na ta način podarila eno lepših daril za svojo šestdesetletnico, hkrati pa tudi »počistila mizo« ob upokojitvi.

Prav gotovo velja omeniti tudi projekt o žrtvah druge svetovne vojne v slovenskem prostoru. Jasna je projekt spodbudila, priskrbela finančna sredstva in ga tudi usmerjala. Kot zgodovinarica, ki se je ukvarjala s strukturo prebivalstva in njegovo rastjo, je dobro slutila, da izguba šestih odstotkov prebivalstva v štirih letih in posledična potencialna demografska izguba ne moreta ostati brez posledic za družbeni razvoj. Zato se ji je zdel projekt več kot potreben, saj drugače niti ni mogoče tolmačiti razvoja prebivalstva, razvojnih zagat gospodarstva in preobrazbe Slovenije po letu 1945 v deželo priseljevanja.

V zadnjem delu tega priložnostnega zapisa je nujno poudariti še drugo nepogrešljivo plat Jasnine profesionalne poti. Vso svojo delovno dobo je preživela na Inštitutu, sprehodila se je po različnih funkcijah, vendar je nobena ni zaznamovala tako kot direktorovanje. V inštitutskih analih se bo v prihodnosti po vsej verjetnosti našel le malokdo, ki bo ta položaj zasedal polnih dvaindvajset let. Podobo inštituta je krojila in oblikovala od 1. septembra 1983 pa vse do upokojitve v oktobru 2005. Ob opredelitvi, da jo je položaj direktorice zaznamoval, je treba dodati, da je v tem vzajemnem procesu tudi ona zaznamovala inštitut. Vtisnila mu je močan osebni pečat.

Prvo desetletje njenega mandata lahko opredelimo kot prehodno obdobje, ko je nastajala drugačna podoba inštituta. V tem času so procesi, ki so se začeli že prej, tudi po njeni zaslugi dobili dodaten pospešek. Docela je prodrlo spoznanje, da mora biti inštitut samo znanstvena ustanova, kar se je med inštitutskimi sodelavci različnih generacij krepilo že vse od začetka sedemdesetih let. Okvir delavskega gibanja je postajal vedno bolj omejujoč za dejansko širino in vsebino raziskovalnega dela na inštitutu, ki je vedno bolj težilo k tolmačenju zgodovine moderne dobe v njeni celovitosti. Da bi inštitut to zares postal, sta bili potrebni vsebinska in kadrovska prenova. Šlo je za proces, ki – upoštevajoč duh časa in zgodovino inštituta – ni mogel bil hiter, čeprav je prva pobuda za preimenovanje izvirala že iz leta 1974. Poleg drugih preprek ni manjkalo tudi ideoloških. Družbene razmere so postajale bolj naklonjene ideji inštituta kot izključno znanstvene ustanove šele v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja. Takrat so nastopile razmere, ko je ob veliki vsebinski širitvi raziskav na inštitutu postalo mogoče odvreči omejujoči (ideološki) delavski plašč in že z imenom zaznamovati strukturni obrat. Šele leta 1989, to je v zadnjih izdihljajih socialistične ureditve, je prišlo do preimenovanja, postali smo Inštitut za novejšo zgodovino. Simbolna raven se je končno uskladila z inštitutsko stvarnostjo. Z današnje perspektive se zdi skoraj neverjetno, da je trajalo tako dolgo in se zgodilo tako pozno. Koliko truda in dolgoletnih prepričevanj je bilo potrebno za lomljenje izjemno trdnih in vztrajnih ideoloških okovov, lahko samo slutimo. Malo očitno ne!

Devetdeseta leta prejšnjega stoletja so bila gotovo pomembnejši del njenega direktorskega mandata. Z odločnimi rezi (izločitev arhiva, številne upokojitve) na začetku devetdesetih let, v spremenjenih oziroma novih družbenih razmerah, je Jasna inštitut dokončno preoblikovala v čisto znanstveno ustanovo za proučevanje zgodovine v zadnjih dveh stoletjih. Hkrati so se takrat začeli kazati rezultati začetkov temeljite kadrovske prenove inštituta. Konec osemdesetih let je s pomočjo programa mladih raziskovalcev na inštitutu v dveh letih zaposlila kar pet mladih ambicioznih zgodovinarjev. Ne samo da se je s tem okrepil raziskovalni potencial inštituta, tudi vsebine raziskovanja so se razširile na slabo ali povsem neraziskana področja. Kadrovska krepitev inštituta je ostala stalnica devetdesetih let. To je bilo omogočeno tudi s sorazmerno ugodnim finančnim položajem inštituta v tem obdobju. Resnici na ljubo je treba poudariti, da to ni bilo samoumevno. Jasni za doseg tega cilja ni bilo žal ne truda ne časa.

V življenju se mnogokrat zgodi, da imajo navidezno majhne odločitve velikokrat dolgoročne učinke. Tako se je zgodilo tudi Jasni. Njeno vztrajanje pri zunanji verifikaciji znanstvenih nazivov na inštitutu, navkljub vsem notranjim pritiskom, je veliko pripomoglo h kakovostnemu dvigu inštitutskega raziskovalnega dela.

Splet vseh teh okoliščin je privedel do okrepitve samozavesti inštitutskih sodelavcev. Zato ni bilo nikakršno presenečenje, da je inštitut kot celota pristopil k pisanju monografskega pregleda slovenske zgodovine v zadnjem poldrugem stoletju. Jasna je ta projekt po začetnem omahovanju, kar je bilo pri njej neke vrste pravilo, izdatno podprla že v zgodnji fazi in vztrajala pri končni izvedbi. Zaradi nepredvidenih zamud je nanese, da je bilo ravno v dneh njene upokojitve veliko delo z natisom *Slovenske novejše zgodovine* končano in predano v presojo strokovne in laične javnosti. Vsekakor delo takšne vrste priča o zrelosti inštituta, ta pa je bila dosežena v zadnjih dveh desetletjih.

Pogled za nazaj kaže, da je Jasni uspelo v dvaindvajsetih letih inštitut dvigniti na visoko kakovostno raven. In to je prav gotovo dosežek, zaradi katerega ji ni bilo treba zardevati.

Obstaja tudi vprašanje, zakaj je bilo Jasni dano tako dolgo preživeti na direktorskem položaju. Odgovor je podala v enem od intervjujev po svoji upokojitvi. Zatrdila je, da so bili na inštitutu dogovorjeni za neke vrste dekanski sistem. *Vsak bo štiri leta odslužil to tlako, potem pa se bo vrnil v raziskave*, je govorila. Leta 1983 je kljub mladosti preskočila vrsto, ker drugi, zaradi drugačnih osebnih prioritet, niso želeli prevzeti direktorske funkcije. Tako je potem ostalo vse do njene upokojitve. Cena je bila visoka, kot direktorica se je tako rekoč odpovedala raziskovalnemu delu. Pisala je poročila o delu inštituta, ne znanstvenih razprav, analizirala je inštitutske bilance namesto podjetniških, brala je navodila in strategije državnih organov namesto historičnih virov. Za kaj drugega je ostalo kaj malo časa. Lažje ji je bilo, ker je v tem času inštitut rasel, kadrovsko in po kakovosti, število objav in njihova odmevnost sta se večala. Pa tudi intenzivnejše vključevanje inštituta v mednarodno okolje.

V dolgih letih vodenja inštituta in vpetosti v upravljalvsko raziskovalno sfero na ministrstvu ali agenciji za raziskovalno delo je dobila podroben vpogled v znanstveno politiko v času svojega mandata. Malo pred upokojitvijo je ta svoja dolgoletna

spoznanja strnila v besedilo o tranziciji v slovenski znanosti. Temeljni problem je videla v neurejenosti financiranja, o čemer je zapisala naslednje: *tudi v samostojni Sloveniji nismo poskrbeli za sistemsko urejeno financiranje (znanstvenih disciplin), vrgli smo jih na tržišče in v konkurenčni boj, ki nujno sproža konflikte in antagonizme med posameznimi nosilci znanstveno raziskovalnega dela, obenem pa popolnoma pozabili na preprosto dejstvo, da nekatera znanstvena področja in discipline trga sploh nimajo in ga po naravi svojega dela ne morejo imeti. Tako izčrpavamo energije, ki bi morale biti usmerjene v raziskovanje, ne pa v zagotavljanje preživetja, kot se to dogaja raziskovalcem na JRZ, torej t. i. državnih inštitutih. Poskus urediti ta problem z uvedbo programskega financiranja pa, kot vse kaže, ni uspel, nasprotno, še zaostrel je spore ... Akcija 2000 mladih raziskovalcev je bila najboljša, kar se je zgodilo slovenski znanosti v zadnjih dvajsetih letih, saj je omogočila obnovo raziskovalnega kadra. Pri tem pa smo žal pozabili sistem dograditi, saj nismo poskrbeli za njihovo organsko vključevanje, in s tem seveda tudi sistemsko financiranje, v raziskovalne, programske ali projekte skupine. Postdoktorski projekti so samo dvoletno podaljševanje njihove negotove usode.*

Tudi danes, petnajst let kasneje, ko je Jasna zapisala te besede, razmere niso tako zelo drugačne. Težave so enake, le opisujemo jih z nekoliko drugačnim besednjakom. Vsemu navkljub je delo na inštitutu potekalo normalno. Jasni za dosego finančne stabilnosti in predvidljivega raziskovalnega okolja na inštitutu ni zmanjkalo volje, ni ji bilo žal truda, ker je verjela je v prenovljen inštitut. Sodelavcem je omogočala raziskovalno svobodo v spodbudnem delovnem okolju. Verjela je v avtonomijo in odgovornost znanstvenega dela. Verjela je v profesionalne standarde, ki se jim zgodovinarji ne smejo odreči, če želijo ohraniti javno verodostojnost svojega dela. Kot taka bo tudi ostala v našem spominu.

Žarko Lazarevič